

М.О. Богословська

*(Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ)
(Науковий керівник професор Н.І. Клименко)*

Деякі аспекти судово-лінгвістичної експертизи

Ключові слова: *судова експертиза, лінгвістична експертиза, завдання, об'єкт, види.*

З судовою лінгвістикою тісно пов'язана лінгвістична експертиза, яка існує на практиці, проте ще не отримала свого визнання і правового статусу (Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, яка затверджена Міністерством юстиції України від 8 жовтня 1998 р., не передбачає її в якості самостійної експертизи).

На сьогоднішній день така експертиза як лінгвістична активно розвивається в теоретичному і методологічному плані, стає більш затребуваною в процесі слідчих і судових дій [7, 175]. Лінгвістична експертиза для вирішення своїх питань використовує спеціальні знання в галузі лінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики тощо. В спеціальній літературі деякі автори отожднюють її з авторознавчою (О.В. Зайцев, Л.В. Свиридова), інші вважають її самостійним видом дослідження (С.М. Вул, Л.В. Кузниченко, О.В. Довженко, Т.В. Литвин та інші), окремі автори стверджують, що вона включає авторознавчу експертизу, проте значно ширша за неї, тому що вирішує ще додатково коло різноманітних питань.

Хоча Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень Міністерства Юстиції України 1998 р. зі змінами і доповненнями на 2006 р. не передбачає її як самостійну експертизу, додаток 4 до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, за якими при-

своюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних інститутів судових експертиз, в перелік основних видів судових експертиз включає дослідження писемного мовлення.

Писемне мовлення в останні роки досліджувалося як об'єкт лише авторознавчої експертизи [3; 13], проте воно є джерелом інформації не лише для вирішення завдань, пов'язаних з встановленням фактичних даних про автора документа [4, 99]. Деякі завдання щодо діагностичного дослідження писемного мовлення не відносяться до предмета авторознавчої експертизи [5], а саме: "питання щодо об'єму і змісту понять (договорів, трудових угод і тощо), лексичного значення слів і словосполучень, які використовуються у тексті, їх стилістичної різноманітності, змістового навантаження, їх тотожності або схожості, питань щодо характеру інформації, яку містить текст, чи є вона образливою, виражає погрозу або тиск по відношенню до конкретної особи, який характер її впливу на адресата повідомлення" [4, 99].

За останні роки збільшилась кількість цивільних та кримінальних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, за позовами щодо виборчих технологій, реклами, за кримінальними справами щодо наклепу й образи і т.д. Тобто виникнення лінгвістичної експертизи зумовлено сучасним етапом розвитку суспільно-мовної ситуації в Україні. Це стверджують в своїх працях Ю.Ф. Пра-

дід, Н.В. Атрикуца, С.М. Вул, О.В. Довженко [4; 5; 10] та інші вчені.

В сучасній експертній літературі відсутнє поняття об'єкта і предмета лінгвістичної експертизи. Аналізуючи літературні джерела і експертну практику, С.М. Вул дав визначення предмета судової експертизи писемного мовлення – це “фактичні дані, істотні для розслідування і судового розгляду кримінальних або цивільних справ, які становлюються за допомогою спеціальних знань в галузі судової лінгвістики” [4, 100] та об'єкта як продукту мовленнєвої діяльності людини (слова, словосполучення, текст, групи текстів), які викладені в письмовій формі [4, 100]. На нашу думку, об'єктом лінгвістичної експертизи є тексти мовленнєвої діяльності людини (слова, словосполучення) або окремі документи, які викладені в письмовій формі (зокрема усні тексти, які досліджуються у вигляді роздрукованих текстів звукових супроводів).

На думку Т.В. Литвин, судово-лінгвістична експертиза дозволяє диференціювати 14 видів спеціального викривлення писемного мовлення із застосуванням комп'ютерної системи. Створені методики визначення імітації мовлення особи протилежної статі, іншої вікової групи, представника конкретної професії, навмисного зниження грамотності, навмисної нейтралізації мовлення, імітації писемного мовлення конкретної людини, наслідування стилю конкретного письменника, імітації стресового стану, імітації мовлення людини із сталою патологією мовленнєво-розумових процесів, імітації мовлення кримінальних елементів. Т.В. Литвин запропонувала основні принципи дослідження складання тексту у співавторстві, під диктовку, в стані емоційної активації та операційної напруги, за наявності патології мовленнєво-розумових процесів (із розмежуванням локальних пошкоджень органічного походження, психічних захворювань без постановки діагнозу і вроджених порушень слуху) [9, 110].

Як в зазначеній Інструкції, так і в Переліку основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими при-

своюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України відсутнє поняття “лінгвістичної експертизи” як окремого виду експертиз. Якщо вважати лінгвістичну експертизу лише дослідженням писемного мовлення, то це відноситься до авторознавчої експертизи, якщо ж лінгвістичним дослідженням усної мови – до експертизи відеозапису. Вважаємо, що на сьогодні відсутня чітка характеристика лінгвістичної експертизи, яка заявляє про себе як самостійний вид експертиз та має окреме, характерне лише їй коло завдань, таких експертних питань, на які не відповідає ні авторознавча, ні інші види судових експертиз.

У межах судово-лінгвістичної експертизи також успішно вирішуються питання про наявність різного роду порушень в оформленні документації процесуального і непроцесуального характеру, котрі мають важливе значення з позицій доказування: формулювання слідчим навідних питань під час допиту, участь слідчого у створенні явки з повинною, дізнавача в складанні заяви потерпілого тощо, а також юридична оцінка інформації, яка є у мовленнєвому повідомленні [9, 111].

Сучасні судові правовідносини вирішуються за допомогою питань, які виходять за межі авторознавчої експертизи. Вирішують ці питання та виконують лінгвістичні дослідження теж співробітники НДІСЕ з вищою філологічною освітою та кваліфікацією судового експерта за спеціальністю “Дослідження писемного мовлення”. Усні тексти досліджуються у вигляді роздрукованих текстів звукових супроводів рекламних відеороликів, розшифровок, телепередач, висловлювань або їх фрагментів, які трансливалися в ефірі каналів і т. ін. У зв'язку з розвитком комп'ютерних технологій і мереж (мобільних, Інтернету) кількість документів, що створюються в електронному вигляді, значно зростає. О.В. Замолуєв вважає, що “експертів-лінгвістів цікавить перш за все зміст документа, а не форма його подання, отже найбільш зручним для цього роду досліджень вважається елек-

тронне подання документа” [6, 106]. Тому електронні та усні тексти, які містяться на наданих електронних дисках із записами інформації, переносяться із застосуванням знакодуювальної техніки на аркуші паперу формату А-4. У разі призначення лінгвістичної експертизи, експерту ставлять наступні питання:

Чи є порушення формально-мовних і понятійно-смыслових структур частин тексту у статті? Якщо ні, тоді що на це вказує? Якщо так, тоді в чому це визначається?

Чи є абзаци № .. зі слів (...) і № .. зі слів (...) логічним продовженням абзацу № ..?

Чи взаємозв'язані між собою за змістом, включаючи назву статті, абзац № .., абзац № .. зі слів (...), абзац № .. і № .., який починається словами (...), з урахуванням розділових знаків і літературної побудови тексту?

Чи містить текстовий матеріал випусків АТН (...) образливу лексику?

Чи є тотожними найменування: ... (наприклад, ЗАО “СПЕЦАВТОМАТИКА” і ООО НПО “СПЕЦАВТОМАТИКА”)?

Чи дає автор тексту згоду на будівництво?

Чи вважає за можливе директор Державного підприємства “...” розташування об'єкта товариства ТОВ “Лотос” на ділянці площею 12,0 га?

Вирішення наведених питань дозволяє підвищити ефективність оперативно-розшукових заходів і слідчих дій, збільшувати на свій розсуд доказову базу, а також оцінювати достатність, повноту й допустимість зібраних у справі доказів [9, 110]. Лінгвістична експертиза розв'язує нетрадиційні завдання, котрі мають місце на практиці. Такими завданнями є: ототожнення кількох текстів невідомого автора; встановлення факту створення тексту кількома авторами; диференціація автора і виконавця тексту документа; визначення належності тексту до певного функціонального стилю мовлення; конкретизація соціально-біографічних характеристик автора (ознаки писемного мовлення як відображення властивостей особистості автора мовного повідомлення).

Прикладом розширення кола лінгвістичних завдань, які виходять за межі лінгвістичної експертизи є цивільні, господарські, адміністративні і кримінальні справи. Так, 14 листопада 2006 р. в м. Києві газета “Україна молода” оскаржувала в апеляційному порядку рішення Шевченківського районного суду м. Києва, який задовольнив цивільні позови СБУ. Суддя не задовольнив жодного клопотання з боку відповідачів. Зокрема, в одному з них йшлося про те, що у спірній публікації було прокоментовано матеріали кримінальної справи № 236 щодо вчинення контрабанди виробів з алюмінію, яку розглядає районний суд у Донецьку, й остаточне рішення у цій справі ще не було прийнято. Саме цей випадок є таким, що підпадає під норму ст. 201 ЦПК України (п. 4 ч. 1) і дає підстави відповідачу звернутися до Шевченківського районного суду м. Києва з клопотанням зупинити провадження у справі за позовами. Суддя визнав за потрібне призначити судово-лінгвістичну експертизу для визначення, які уривки з текстів публікацій за змістом є критикою та оцінкою з боку відповідача певних дій позивачів, тобто є оціночними судженнями, і чи містить інформація, яка була використана відповідачем такі вирази, які можуть підірвати довіру або зганьбити авторитет позивачів. Шевченківський районний суд Києва задовольнив цивільні позови, визнавши недостовірною інформацію, яка публікувалася у виданні щодо позивачів протягом 2005–2006 рр. та містила звинувачення їх у незаконних діях [15].

Практика застосування господарськими судами законодавства про рекламу та про інформацію (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України у Оглядовому листі Вищого господарського суду України від 16 березня 2006 р. № 01-8/638) свідчить про призначення судово-лінгвістичної експертизи для вирішення, зокрема, такого питання: чи несе повідомлення юридичної особи негативну інформацію про іншу юридичну особу [16].

Лінгвістичні експертизи допомагають вирішити не тільки господарські, кримі-

нальні, цивільні, адміністративні та інші справи, а й, наприклад, зробити відкриття в медицині. В 2006 р. хіміки з Массачусетського технологічного інституту навчилися проектувати нові високоефективні антимікробні препарати за допомогою методів лінгвістики. Вчені піддали лінгвістичному аналізу так звані антимікробні пептиди – дуже короткі білкові молекули, що складаються приблизно з 20–30 амінокислот, які виробляються клітинами тварин і людини для боротьби з мікробами. Послідовність амінокислот у молекулі пептиду розглядалася як речення, а окремі амінокислоти – як слова. Лінгвістичний аналіз дозволив виявити у відомих антимікробних пептидах близько 700 характерних граматичних структур або “фраз”, кожна завдовжки по 10 амінокислот (тобто, у “фразі” на першому місці завжди стоїть амінокислота Р, на другому – кожна з чотирьох амінокислот К, А, У або S, на третьому – або І, або L, або N, і так далі: P[KAYS][ILN][FGI]C[KPSA][IV][TS][RKC][KR]) [17].

Всі ці завдання судово-лінгвістичної експертизи виникли за соціальними та практичними потребами. Коло питань буде розширюватися з розвитком розслідування та розгляду судових справ, з появою нових судово-лінгвістичних завдань та з подальшим удосконаленням процесу доказування в цілому.

Приватні експертні заклади користуються можливостями лінгвістичної експертизи та надають платну допомогу громадянам та установам. За лінгвістичним дослідженням тексту проводяться такі різновиди лінгвістичних експертиз:

- **загальна** експертиза (на відповідність теку сучасним нормам мови) – включає в себе коригування тексту із представленням звіту про недоліки, які було виправлено у письмовій або усній формі;
- **детальна (конкретна)** експертиза (аналіз тексту з метою уникнення різночитань, особливо істотно при укладанні договорів різними мовами, перекладу важливих текстів, законів, літературних творів тощо) – включає

в себе коригування тексту високопрофесійним коректором із маркацією найбільш важливих нюансів та грубих помилок, пояснення вживання ключових слів та інше;

- **поглиблена** експертиза (вичерпний аналіз конкретного випадку застосування слова, слів, словосполучень, фразеологізмів, ідіом тощо) – у разі виникнення спорів щодо значення певних сполучень слів у певному контексті; наукове роз’яснення застосування будь-якого слова; готується з урахуванням етимологічних, історичних, контекстуальних, фразеологічних, історичних та інших важливих факторів.

За характером конкретної проблематики здійснюються такі види досліджень: 1) дослідження текстів та елементів тексту на їх відповідність нормам українського правопису, правилам міжмовної транслітерації, законодавству України про мову; 2) дослідження записів офіційних документів: встановлення тотожності імен, власних назв, термінів та інших елементів тексту, що відрізняються орфографічними, граматичними, стилістичними чи іншими особливостями; 3) ідентифікація власних назв та імен, записаних українськими (російськими) літерами і латиницею; 4) аналіз якості перекладу, встановлення автентичності перекладного тексту (чи його елементів) тощо.

Судово-лінгвістична експертиза використовує лінгвістичні знання, знання психолінгвістики, соціолінгвістики, етнопсихолінгвістики, нейропсихолінгвістики, патопсихолінгвістики, філософії мови [14, 72]. Коло питань, які ставляться судовими та слідчими органами, дуже різноманітне. Тому питання, які стоять перед експертом, вирішуються не лише за допомогою спеціальних знань у галузі лінгвістики, а й інших (в тому числі соціопсихолінгвістики, нейролінгвістики та суміжних наук).

Серед лінгвістичних досліджень, які проводять під час лінгвістичної експертизи можна виділити:

1. Класифікаційні дослідження, за допомогою яких встановлюють належність

об'єкта до якогось класу, роду, виду, групи [2, 130], тобто встановлення категоріальних, класифікаційних властивостей об'єкта [11, 187; 14, 63].

2. Ідентифікаційні дослідження для встановлення індивідуальних фактів, тожності досліджуваного об'єкта [8, 130].

3. Діагностичні дослідження, які з'ясовують причини й механізми виникнення явища, специфічні риси, внутрішні зв'язки, стани. Діагностика є методологічною основою вирішення неідентифікаційних завдань. Діагноз (технічний, фізичний, автоматичний) – окремий метод наукового пізнання, поняття є запозиченням з медицини. В діалектиці діагноз означає розпізнання, різницю, визначення [8, 133].

4. Ситуаційні (ситуалогічні) дослідження, що охоплюють подію з різних сторін (час, місце, структура, спосіб вчинення, механізм події або її елементів), встановлюють комплекс різних ознак, зворотів, окремих ситуацій [8, 137], передбачають моделювання ситуації [14, 74].

Дані завдання вирішуються, як правило, шляхом проведення комплексних досліджень в юридичній лінгвістиці під час проведення відповідних судових експертиз. Комплексні експертні дослідження передбачають розроблення типових комплексних завдань, в яких враховуються типові слідчі ситуації, що їх породжують.

Спірним є питання щодо видів лінгвістичних досліджень. С.М. Вул та О.В. Довженко виділяють лише два види: семантичне дослідження та дослідження найменувань [4, 100]. О.В. Замолуєв пропонує наступні три види: авторознавче, семантичне та дослідження найменувань [6, 106]. На нашу думку, лінгвістична експертиза включає три основних види досліджень, у зв'язку із завданнями, які вона вирішує, а саме:

1. Авторознавчі дослідження – аналіз тексту з метою встановлення авторства або характеристики автора (аналіз особливостей тексту як носія інформації щодо особистості його автора).

2. Семантичні, або словислові дослідження – аналіз тексту з метою виявлення в ньо-

му змісту і характеру впливу на адресата. Синтаксичний аналіз – які засоби увиразнення використано у тексті та які стилістичні фігури вибрано з метою впливу на реципієнта. Логіко-змістовий аналіз – який є текст за змістом. Лексичний та лексико-семантичний аналіз – який лексичний рівень в текстовому та позатекстовому планах.

3. Термінологічні дослідження – аналіз назв, торгових марок, іменних прізвищ, і т.п. як результатів людської діяльності (аналіз понять, термінів, найменувань тощо як засіб позначення об'єктів діяльності людини). Аналіз однозначності та неоднозначності тлумачення терміна відповідно до мовленнєвої ситуації та у зв'язку із контекстом, аналіз семантичного поля слова, словосполучення та його значення.

Вже давно проводяться лінгвістичні дослідження змісту законопроектів, нормативних актів як України, так і зарубіжжя. В Центрі перекладів актів європейського права при Міністерстві юстиції України (створений відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 липня 1999 р. “Про Центр перекладів актів європейського права” його перекладачі, із залученням у разі потреби на договірній основі інших фахівців, проводять термінологічну лінгвістичну експертизу перекладів актів європейського права, законодавства ЄС. З ініціативи науковців у галузі лінгвістики проводяться експертні дослідження Постанов Верховної Ради України.

Процеси розвитку й становлення мови юриста особливо важливі на сучасному етапі. Термінологічні неточності або різне тлумачення й подання однакових за назвою та формою понять (термінів) призводять до їх неоднозначного розуміння й виникнення термінологічних колізій, ігнорування та невірною сприймання понять, терміносполучень. Необхідність в новому (термінологічному) виді лінгвістичного дослідження викликана реальними потребами: 1) необхідністю правильного тлумачення усіх юридичних, наукових, законодавчих, спеціальних експертних визначень, понять, термінів, терміносполучень; 2) судово-експертною практикою у зв'язку із збільшенням цивільних позовів щодо

необхідності тлумачення слів, термінів, терміносполучень, пов'язаних із рекламою, виборчими, політичними технологіями, текстами договорів, захистом авторства, честі, гідності громадян, ділової репутації, інтелектуальної власності.

Для того, щоб забезпечити досконалість та ефективність кожного поняття або терміна потрібна лінгвістична (“термінологічна”) експертиза нормативно-правових документів, вона повинна стати

обов'язковою процедурою їх прийняття [10, 77].

Таким чином, незважаючи на дискусійність і недостатню розробленість понятійного та методологічного апарату лінгвістичної експертизи, практика вимагає її проведення в різних сферах життя, тому перед наукою постає завдання розробки її основ, визначення правового статусу і включення в реєстр основних видів експертиз Міністерства юстиції України.

Список літератури:

1. *Архарова Д.И., Изотова Т.М.* Лингвистическая экспертиза: построение развернутой дефиниции юридического понятия на основе информационно-смысловой интерпретации исходного определения / Д.И. Архарова, Т.М. Изотова // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: збірник матеріалів засідання “круглого столу”, присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса ; 11–12 листопада 2008 р. – Харків, 2008.
2. *Будко Т.В.* К вопросу о видах исследований текстовой информации для решения задач правоохранительных органов / Т.В. Будко // Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии: материалы международной научно-практической конференции. – Симферополь: ДИАЙПИ, 2007.
3. Вопросы судебно-авторведческой диагностической экспертизы / под ред. С.М. Вула. – К., 1984.
4. *Вул С.М., Довженко О.В.* О лингвистической экспертизе как новом роде исследований в системе Минюста Украины / С.М. Вул, О.В. Довженко // Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики: материалы международной научно-практической конференции (7–8 сентября 2006 г., Симферополь), 2006.
5. *Вул С.М., Кузниченко Л.В.* Авторведческая и лингвистическая экспертизы письменной речи / С.М. Вул, Л.В. Кузниченко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Збірник науково-практичних матеріалів. Випуск 5. – Харків: Право, 2005.
6. *Замолуев О.В.* Перспективные направления автоматизации судебной лингвистической (авторведческой) экспертизы / О.В. Замолуев // Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики: материалы международной научно-практической конференции (7–8 сентября 2006 г., Симферополь), 2006.
7. *Касьянюк Т.Н., Жакова Т.М.* Дефиниция “оскорбление” в поле языка и права (оценка экспертной и судебной практики решения вопросов по делам об оскорблении личности) / Т.Н. Касьянюк, Т.М. Жакова // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: збірник матеріалів засідання “круглого столу”, присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса ; 11–12 листопада 2008 р. – Харків, 2008.
8. *Клименко Н.И.* Судова експертологія: курс лекцій / Н.И. Клименко. – К.: Ін Юре, 2007. – 528 с.
9. *Литвин Т.* Можливості судово-лінгвістичної експертизи на початку XXI ст. / Т. Литвин // Право України. – 2001. – № 1.
10. *Прадід Ю.Ф.* Вступ до юридичної лінгвістики: Навчальний посібник / Ю.Ф. Прадід; за ред. О.Н. Ярмиша. – Симферополь: Доля, 2002. – 104 с.
11. *Свиридова Л.В.* Про структуру та основні положення методики судово-авторознавчої класифікаційної експертизи / Л.В. Свиридова // Актуальні питання судової експертизи та кри-

міналістики: Збірник матеріалів засідання “круглого столу”, присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса ; 11–12 листопада 2008 р. – Харків, 2008.

12. *Стернин И.А.* Лексическое значение слова в речи / И.А. Стернин. – Воронеж, 1985.

13. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. Методическое пособие / Сост. С.М. Вул. – М., 1997.

14. Експертизи у судовій практиці / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 388 с.

15. Інтернет-ресурс. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-173119.html>

16. Інтернет-ресурс. – Режим доступу : <http://www.ura-inform.com>

17. Інтернет-ресурс. – Режим доступу : <http://www.Likar.Org.Ua>

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы назначения и проведения лингвистической экспертизы, которая до сего времени не получила научного признания и правового статуса. Автор обосновывает задачи, объект лингвистической экспертизы, ее виды (подвиды).

SUMMARY

This article is dedicated to the problem judicial-lingvistique examination is in the stage of forming. In this connection it is important to define the key concepts of this examination which play an important role both in theoretical and in a practical aspect.

*Рекомендовано кафедрою кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 27.02.09